

Socialhistoriska projekt i Tammerfors

PERTTI HAAPALA och PIRJO MARKKOLA

Även om det fanns industri också i andra städer och i landsbygdens fabriksbyar var Tammerfors Finlands enda egentliga industristad under 1800-talet. Till sin sociala karaktär var staden var en industriell ö i ett agrart dominerat land. Banden till agrasamhället var dock starka, bl.a. för att de flesta arbetarna kom från landsbygden och ur den obesuttna befolkningen. Jämfört med andra större städer dominerades Tammerfors av arbetarna; vid sekelskiftet hörde tre fjärdedelar av stadens befolkning till arbetarklassen och på grund av textilindustrin var Tammerfors även en stad med många arbetarkvinnor. Staden har intresserat historiker på grund av dess sociala och demografiska särdrag, men inom historieskrivningen är den i alla fall mest känd för politiska händelser: Tammerfors rykte som platsen för Den röda proklamationen och inbördeskrigets avgörande strider har passat väl ihop med bilden av arbetarstaden – utan att man närmare skulle ha dryftat sambandet mellan dessa två aspekter.

Vid Tammerfors universitet startades i slutet av 1970-talet två relativt stora socialhistoriska forskningsprojekt. Det ena var det så kallade migrationsprojektet och det andra projektet "Arbetarklassen i Tammerfors". Det förra genomfördes i samarbete med universiteten i Åbo och Helsingfors, det senare enbart med tammerforsiska krafter. Projekten gick inte då under benämningen socialhistoria, utan man talade snarare om "den vanliga människans historia". I bakgrunden fanns å ena sidan Tammerfors universitets historiska institutions och särskilt professor Viljo Rasilas intresse för arb-metoder, och å andra sidan idén om att skriva den vanliga människans historia, en tanke som klart avvek från den finländska historieskrivningens huvudfåra. Delvis som en fortsättning på dessa projekt uppstod det familjehistoriska projektet på 1980-talet. Det gemensamma för dessa tre projekt är en mikrohistorisk infallsvinkel och användningen av kollektiv biografi. Statshistorien och den politiska historien lämnades avsiktligt åt sidan och samhället granskades från motsatt sida, via så kallade vanliga människors levnadsskeden.

Mikrohistoriska projekt som undersöker vardagslivet har även pågått vid institutionen för ekonomisk och social historia vid Helsingfors universitet. Projekt som klart koncentrerar sig på vardagslivet är bl.a. nödårsprojektet, som behandlar 1860-talets stora nödår, och projektet "Åldrandet i Finland förr och nu". Institutionens projekt "Inkomsterna i Finland 1850–1913" hade även en socialhistorisk målsättning, efter-

som det försökte förklara sambandet mellan inkomstfördelning och social förändring före första världskriget.¹

Migrationsprojektet

Det skulle inte vara motiverat att i detta sammanhang tala om migrationsprojektet, som i huvudsak genomfördes på 1970-talet, om det inte fortsättningsvis skulle ha en viss aktualitet genom det material som insamlades; det har använts och används fortfarande i andra projekt. Utmaningarna från det insamlade materialet är fortfarande aktuella och dess möjligheter har ingalunda ännu uttömts.

Migrationsprojektet, vars fullständiga namn var "Relationerna mellan flyttningsrörelser och social utveckling i Finland från industrialiseringens första skede till landets självständighet", förverkligades i form av ett samarbete mellan universiteten i Tammerfors, Helsingfors och Åbo (Turun yliopisto). Målsättningen var att samla in persondata om cirka 6000 människors levnadsskeden. Materialet uppvisar likheter med det som insamlas vid Umeå universitets demografiska databas även om det skiljer sig på vissa punkter. I den betydligt mer omfattande Umeå-databasen registreras människornas levnadsöden i vissa socknar och regioner. Migrationsmaterialet är däremot primärt ett longitudinellt individmaterial där en människas levnadsöden följts från födseln till döden. Personerna försvinner inte ur migrationsmaterialet om de flyttar ut ur urvalssocknarna.

Migrationsprojektets material rörande Tammerfors omfattar data om 2115 människor som levt i Tammerfors med omgivningarna under 1800-talet och början av 1900-talet. Forskarna kan utnyttja materialet antingen i form av excerperingskort eller i kodad form i centraldatorn eller en persondator. Det kodade materialet är givetvis förenklat jämfört med excerperingskorterna, men användbart och relativt lätt att utnyttja bl.a. för familjedemografisk forskning. Det material som insamlats i Åbo och Helsingfors är inte tillgängligt i maskinläsbar form.²

¹ Se t.ex. Antti Häkkinen & al., *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet* (Porvoo-Helsinki 1991). Riitta Oittinen, *Vanheneminen entisessä ja nyky-Suomessa. Elämänkulutarkastelu. Esitutkimusraportti*, Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 23 (Helsinki 1989). Sakari Heikkinen & al., *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850–1913*, Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 13 (Helsinki 1983). Projektens resultat framträder även i Sven-Erik Åströms och Hannu Soikkans festskrifter: *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*, HArk 76 (1981) och Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Helsinki 1990).

² *Muuttoliikkeiden ja sosiaalisen kehityksen väliset yhteydet Suomen teollistumisen*

Migrationsmaterialet bygger på ett urval, i Tammerfors-materialet gällande befolkningen mellan 20 och 24 år på fem orter åren 1850, 1870, 1890 och 1910. Urvalet omfattar för Tammerfors 15,0% och för landsbygden 20,9% av åldersklassen. De personer som ingår i materialet är alltså födda åren 1826–30, 1846–50, 1866–70 och 1886–90. Materialet har insamlats ur församlingarnas kommunion- och historieböcker. För de personer som ingår i urvalet har all den information registrerats som dessa källor ger: persondata, yrken, arbetsplatser, bostadsort, flyttningar, familjeuppgifter, sjukdomar och andra uppgifter som prästerna har infört i kyrkböckerna. Motiveringen för att insamla fullständiga uppgifter var att projektets primära målsättning var att sammanställa en så rik och användbar databas på mikroplanet som möjligt för forskarna. Detta var såtillvida en god lösning, att det i insamlingsskedet var omöjligt att förutse alla de frågor som kunde undersökas med materialets hjälp.

Projektets målsättning var emellertid inte att enbart samla material, utan det hade en viss "forskningsideologi". För arbetet i Tammerfors var det centrala Rasilas tanke om att statistikföra det unika: det historiska skeendet är unikt och uppvisar oändliga variationer, men detta utesluter inte större, strukturella och generaliserande förklaringar. En av grundidéerna med att insamla statistik är att klarlägga förhållandet mellan dessa två nivåer. Varför skulle statistiken inte lämna sig för forskning om individ och samhälle? För att den skall göra det behövs emellertid oundgängligt ett tillräckligt omfattande empiriskt material som går ned på individnivå. Därför insamlade migrationsprojektet tusentals biografier, med vilkas hjälp man samtidigt kan undersöka individens, familjens, gruppens och hela samhällets karakteristika. Ett av resultaten av de undersökningar som slutförts är att det inte har varit möjligt att finna särskilt täckande "typer". I statistisk mening har variationen framträtt starkare, t.ex. i fråga om de mångskiftande levnadsödena. Detta är på intet sätt förödande för värdet av den statistiska analysen, eftersom målsättningen inte är att förenkla. Migrationsforskningen har gett en viktig fingerspetskänsla för vissa företeasers förekomst och förfinat den metodiska förståelsen. Det ofta föraktade mätande tillvägagångssättet är ett utmärkt redskap för att skrota ned de ideologiska generaliseringar som historieforskningen i stor utsträckning bygger på. I sådana fall då en statistisk undersökning bygger på ett material på individnivå där

alusta maan itsenäistymiseen. Suomen Akatemian tutkimusprojektin numero 29 loppuraportti I (Turku 1982). Beträffande materialet och dess användningsmöjligheter se närmare, Viljo Rasila, *Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seuduilta*, Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 7 (Tampere 1983) och Pertti Haapala, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*, Historiallisia tutkimuksia 133 (Tampere-Helsinki 1986).

forskaren kan kontrollera alla variabler, är det möjligt att överbrygga gränsen mellan ett singulariserande och kollektivt forskningsgrepp, utan att offra någotdera.³

Även om projektet gick under benämningen migrationsprojekt har materialet tillsvidare inte använts för egentlig migrationsforskning, utan i betydligt högre grad för demografisk forskning och forskning rörande social mobilitet. I dessa avseenden är materialet intressant särskilt ur familjehistoriens och klassforskningens synvinkel – också internationellt. Det är inte bara mera fullständigt än dylikt material i genomsnitt, utan också mera omfattande och är till sin struktur mycket användbart. Till exempel den amerikanska familjehistorikern Tamara Hareven har vid flera tillfällen betonat fördelarna med ett longitudinellt material för forskning rörande enskilda människor, familjer och samhället. Med hjälp av analyser av historiska längdsnitt och människors levnadsöden kan man systematisera den slumpmässighet som finns i tvärsnitt och knyta samman individens livshistoria, samhällets historia och den historiska tiden. Ytterligare en fördel med migrationsmaterialet är att det kan användas för att parallellt undersöka utvecklingen på landsbygden och i staden. Det har visat att skillnaderna i vissa frågor går i motsatt riktning än vad samtida uppfattningar ger vid handen.⁴

Arbetarklassen i Tammerfors

Migrationsmaterialet blev viktigt också för ett annat större projekt vid Tammerfors universitet, projektet "Arbetarklassen i Tammerfors åren 1850–1917". Ursprungligen var det fråga om två olika projekt, men i slutskedet sammanslogs de av olika orsaker. En förenande faktor var de tankar om mikrohistoria som utvecklades vid institutionen och som förverkligades inom båda projekten. Projekten hade även gemensamma databaser och gemensam ledning.

Idén bakom arbetarklassprojektet var att förena den vanliga människans historia med en statistisk analys. Därför insamlades ett omfattande material på individnivå rörande levnadsförhållanden, sociala problem, medborgerlig aktivitet och demografi. Avsikten var sålunda att skapa en bild med många nivåer av arbetarnas liv i Finland under industrialiseringsperioden. Det förelåg en uppenbar motsättning i förhållande till

³ Rasila, *Teollistumiskauden muuttoliikkeit*. Viljo Rasila, *Tilastolliset menetelmät historian tutkimuksessa* (Helsinki 1977). Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura (Helsinki 1989).

⁴ Tamara K. Hareven, 'Family History at Crossroads', *Journal of Family History* 12:1–3 (1987). Haapala, *Tehtaan valossa* (kapitlen om social mobilitet). Pertti Haapala, 'Maaseudun liikäväestöongelman syntyminen 1800-luvulla. Empiiristä aineistoa Hämeestä', *Sociologia* 4/1983. Se även följande hänvisning.

antagandena inom den politiska arbetarhistorien (och annan forskning som byggde på tidningar och motsvarande källor). Till de intressantaste resultaten av det starkt empiriskt inriktade projektet hörde, att nästan samtliga utgångsantaganden om arbetarklassens liv visade sig vara felaktiga. På samma sätt som inom migrationsforskningen visade sig uppfattningarna om vad som var "allmänt", "vanligt", " normalt", liksom även "exceptionellt", "förskräckligt" m.m. vara just uppfattningar, samtida medvetande, normer och värderingar. Numera har det framgått att arbetarklass-projektet har producerat kunskap som i fortsättningen kommer att vara efterfrågad när det gäller att skriva historien om uppfattningarna om det industriella samhället. Som en metodisk lärdom är det värt att framhålla, att användningen av en viss metod, t.ex. statistisk matematik, förvisso inte behöver leda till dogmatism, utan snarare till en bättre förståelse av förklaringens problem. Siffror kan vara rörande mänskliga.

Under den tid Viljo Rasila ledde arbetarklassprojektet skrev han själv samtidigt delar av ett historieverk i många band om Tammerfors. Av undersökningarna om Tammerfors arbetarklass har flera lärdomsprov färdigställts samt flera undersökningar med en lösare anknytning till projektet, i vilka materialet från Tammerfors har använts för att besvara större frågor rörande arbetarklassens karaktär, industrialiseringen och socialpolitikens historia.⁵

⁵ Viljo Rasila, *Tampereen historia I* (delvis), II och IV (under utgivning). Jouko Jaakkola, *Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850–1917*, lic.avh. i Finlands historia, Tammerfors universitet 1982. Id., *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1917* (Tampere 1985). Id., 'Työläisten arkipäivän ongelmat Tampereella teollistumisen alkuvaiheessa', *Väki voimakas I. Työväen historiaa ja perinnettä* (Tampere 1985). Id., 'Työväen avustuskassat Tampereella', *Yksilö ja yhteiskunnan muutos*, Acta Universitatis Tamperensis A 202 (Tampere 1986). Id., 'Yhteisöavusta vapaaehtoistyöhön. Epävirallinen apu suomalaisen sosiaaliturvan kehityksessä', Aila-Leena Matthies (toim.), *Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen* (Helsinki 1991).

Heikki Näreikkö, *Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850–1914*, lic.avh. i Finlands historia, Tammerfors universitet 1983. Id., *Työläiskotien esineistö ja työväen vaatetus Tampereella 1850–1910*, Tampereen kaupungin museolautakunnan monisteita 12 (Tampere 1981). Id., 'Tampereen työväestön aineellinen elintaso vuosina 1850–1910', *Väki voimakas I*. Id., 'Tampereen ensimmäiset asunto-osakeyhtiöt', *Yksilö ja yhteiskunnan muutos*.

Ari Järvelä, 'Arpajaisista suurlakkoon: Työväestön yhteistoiminnan muodot Tampereella 1850-luvulta vuoteen 1905', *Väki voimakas I*. Haapala, *Tehtaan valossa*. Id., 'Arki, politiikka ja työväestön sukupolvet', *Arki ja murros* (Helsinki 1990). Id., 'How Was the Working Class Formed? The Case of Finland, 1850–1920', *Scandinavian Journal of History* 3/1987.

Arbetarfamiljerna

Det familjehistoriska projektet "Storfamilj, kärnfamilj, 'helig familj': den finländska familjens historia", som startade år 1988, är också till en del ett barn av migrationsprojektet. Det genomförs i samarbete mellan Tammerfors och Helsingfors universitet.⁶ Vid Tammerfors universitet koncentrerar sig forskningen inom projektet på arbetarfamiljernas historia och särskilt på arbetarhemmets uppkomst under 1900-talets första hälft. Regionalt begränsar forskningen sig till Tammerfors med omgivningar.

Forskningens utgångspunkt fanns å ena sidan i migrationsprojektet, å andra sidan i de tankar rörande arbetarnas agrara bakgrund och ett antagande om att det eventuellt förekom olika familjeformer och familjestrategier i olika arbetargenerationer. Antagandet framträdde inom undersökningarna rörande arbetarnas historia. Intresset inriktades på frågan om förändring och kontinuitet mellan den första och den andra stadsarbetargenerationens familje- och boendeformer. De resultat som uppnått hittills talar för att man också i Tammerfors kan iakttä likartade kulturella modeller som Michael Anderson och Tamara Hareven har presenterat i sina undersökningar. Släktingar och personer från samma by bildade nätverk, som hjälpte nykomlingar att komma in i den urbana livsformen, som för inflyttarnas del visserligen inte på något helt avgränsat sätt skilde sig från landsbygdsproletariatets livsform.⁷

Centrala temata i forskningen rörande arbetarfamiljerna i Tammerfors är bostadsförhållandena och bostadspolitiken, familjedemografi, matlagens utkomstmöjligheter samt relationerna mellan föräldrar och barn. De centrala byggstenarna i ett arbetarhem i början av 1900-talet bestod av boendet, en ekonomi uppbyggd kring familjelön samt barnavård och barnuppfostran. De formade inte bara arbetarnas vardag, utan utgjorde också mer eller mindre ideologiserade ideal, som dessutom innefattade vissa uppfattningar om socialt kön och vad det innebar. Därmed kommer undersökningen också in på hur könssystemet utformades i människornas vardag. För familjedemografins del intar migrationsma-

⁶ Projektet ordnade hösten 1989 ett fortbildningsseminarium, som resulterade i antologin Panu Pulma (red.), *Den problematiska familjen*, HArk 97 (Helsinki 1991). Arbetet presenterar historisk och samhällsvetenskaplig familjeforskning i Finland och dess frågeställningar.

⁷ Michael Anderson, *Family Structure in Nineteenth-century Lancashire* (Cambridge 1971). Tamara K. Hareven, *Family Time and Industrial Time* (Cambridge 1982). Pirjo Markkola, 'Familjen behöver ett hem. Arbetarfamiljer, boendeförhållanden och bostadspolitiska målsättningar i sekelskiftets Tammerfors', *Den problematiska familjen*.

terialets data om arbetarna – inklusive lantarbetarna – i Tammerfors och dess omgivningar en central ställning.

Kvinnornas Tammerfors

Tack vare sin textilindustri har Tammerfors haft kvinnlig majoritet och olika undersökningar har producerat kunskap också om Tammerforskvinnornas historia. En del av de kvinnliga forskarna vid Tammerfors universitets historiska institution och forskningsanstalten för samhällsvetenskaper grundade i slutet av 1980-talet ett paraplyprojekt som fick namnet "Kvinnornas Tammerfors". Den sammanhållande faktorn var en strävan att via forskning på lokalplanet granska relationerna mellan könen och könsystemets historia. Kvinnoforskningen utgör ett exempel på hur en forskningsidé vuxit från mikrohistorien (de osynliga kvinnorna) till ett nytt sätt att uppfatta individ och samhälle utan att skilja dem åt.

"Kvinnornas Tammerfors" är inget enhetligt forskningsprojekt, utan en samarbetsgrupp för forskare med finansiering från olika håll. Inom gruppen behandlas följande temata:

- Mervi Kaarninen undersöker arbetarungdomarnas skolning under mellankrigstiden
- Vuokko Lepistö undersöker Tammerfors hushållsskola och hushållsteknologin i Finland under industrialiseringsperioden
- Pirjo Markkola undersöker arbetarhemmets uppkomst i början av 1900-talet
- Aino Saarinen undersöker kvinnornas politiska kultur och kampen för rösträtten
- Kirsi-Marja Tuominen undersöker Tammerfors Martha-förening i början av seklet

Vidare är flera lärdomsprov under arbete om kvinnors organisering och om kvinnor i olika organisationer. Projektet har samlat en "materialbank" med uppgifter om förvaringsort och användningsmöjligheter för arkiv efter kvinnoorganisationer eller kvinnodominerade föreningar. Avsikten är att utvidga "banken" till material av annat slag, såsom t.ex. intervjuer och oral history.⁸

⁸ Publ. bl.a.: Mervi Kaarninen, 'Ei ammattia vaan perhettä varten. Työläistyttöjen koulutus 1920-luvun Tampereella', Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen* (Tampere 1989). Id., 'Tamperealaisen työläisnuorison kiinnittyminen yhteiskuntaan 1920-luvulla', *Nuorisotutkimus* 4/1989. Vuokko Lepistö, *Sata vuotta Tampereen talouskoulussa* (Jyväskylä 1990). Aino Saarinen, 'Aamuruskoa ja äänioikeutta. Työläisnaisliikkeen alkuvaiheita Tampereella', *Tuntematon työläisnainen*. Id., 'Morgonrodnad och rösträtt. Arbetarkvinnorörelsens framväxt i Tammerfors', *Arbetarhistoria* 3/1989. Id., 'Patrunessoja, rouvia, naisia – ja kansanvaimoja. Säikeitä poliittikan sukupuoli- ja luokkajärjestelmistä teollistuvalla Tampereella', *Politiikka* 4/1990.

Försvar för projekt

Tammerfors är en ort vars historia erbjuder möjligheter att undersöka många frågor rörande det finländska samhällets historia. Målsättningarna för den forskning som koncentrerat sig på Tammerfors har inte varit lokalhistoriska, utan staden erbjuder snarare en möjlighet att granska de stora processerna från gräsrotsplanet.⁹ Sålunda håller t.ex. Pertti Haapala i sitt eget projekt om "det industriella samhällets självbiografi" på att utvidga sin forskning rörande Tammerfors till en internationell jämförelse som omfattar Tammerfors, Pittsburgh, Narva och indirekt ett större antal industristäder från 1800-talet till våra dagar.

En koncentration på en ort är inte nödvändigtvis en alltför snäv forskningsidé, i synnerhet då ett sådant tillvägagångssätt av praktiska orsaker ofta är den enda möjligheten att nå djupare än ytan. Tammerfors är en stad i Finland och de flesta dragen i dess historia är inte tammerforsiska, utan finländska. Därmed utgör staden en god utgångspunkt t.o.m. för internationella jämförelser, det må sedan vara fråga om ekonomi, arbetare, demografi, familj, kön, normer, seder eller miljö. De bildar tillsammans samhället, som alltid är lokalt. När det gäller att greppa samhället har de ovan presenterade projekten koncentrerat sig på en infallsvinkel som försöker förena mikro- och makroplanen, vardagen och det allmänna, handling och struktur. Centrala idéer har lånats från statistiken och den empiriska samhällsvetenskapen. En dylik "extrempositivistisk" forskningsstrategi har ingalunda överlevt sig själv, utan utgör en modell för kritisk grundforskning och det har också fallit sig naturligt att kombinera den med socialhistoriens nyaste idéer.

Projektforskningen har betraktats som en dålig form av forskningsorganisering på grund av att projekt är kollektiva, stora eller dyra och ineffektiva. Om projekt uppfattas som en köpslagan där en myndighet av forskare köper ett på förhand uttänkt färdigt kunskapspaket, har de i allmänhet varit besvikelser, vilket i slutrapporterna försvarats med överraskande svårigheter och penningbrist. Om ett projekt uppfattas som ett forskningsproblem och -program, där man söker efter det okända, ser läget bättre ut. Tammerfors-projekten har åtminstone i det senare avseendet lyckats väl – även om de också producerat en mängd sidor. De har utgått från nya idéer och forskarna har kommit in på nya vägar. Inom forskarutbildningen har de varit oersättliga – eftersom någon annan forskarutbildning de facto inte existerar. Utan projekt skulle den socialhistoriska forskningen vid historiska institutionen i Tammerfors ha blivit betydligt mindre omfattande.

⁹ Jfr t.ex. projektet "Förändring i gamla industristäder" vid Tammerfors universitets institution för socialpolitik som koncentrerar sig på Tammerfors. Teoretiskt stöder projektet sig på begreppen lokalitet och omstrukturering; i fråga om infallsvinkeln kan man notera en viss släktskap med historiska institutionens socialhistoriska projekt.